

بررسی فقهی - حقوقی:

حقوق پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای

لیلی ادیب زاده

دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و مبانی

حقوق اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

چکیده:

به کارگیری سخت افزار رایانه ای به منظور دستیابی به نتیجه ای معین یا انجام فعالیتی خاص مستلزم استفاده از دستورالعمل هایی است که نرم افزار رایانه ای نامیده می شود. پیدایش نرم افزار رایانه ای از قوه ی ابتکار و اندیشه ی مؤلف نشأت می گیرد و ترکیب پیچیده ای از ملاحظات اخلاقی - اجتماعی و اقتصادی، ضرورت حمایت حقوقی از پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای را توجیه می نماید. حقوق رایانه داری ابعاد مختلفی می باشد که از جمله مهمترین آن ها بُعد مالکیت معنوی آن است. حقوق شناخته شده در قوانین برای پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای نمونه های نوین از مالکیت معنوی به شمار می رود. اثبات مالیت و با مشروعیت حقوق مالکیت های معنوی و از جمله ی آن ها حقوق پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای، مستلزم آن است که روی مبانی فقهی - حقوقی حقوق مالکیت های معنوی متمرکز شده و به طور ریشه ای راه هایی را که ممکن است به وسیله آن ها این حقوق اعتبار شرعی یابند، مورد نقد و بررسی قرار داد. با ارائه ی دلیل قاطعی بر اثبات

مشروعیت حقوق مزبور - که بر خاسته از اصول مسلم عقلی است - به نظر می رسد بتوان مبنای فقهی مناسبی را بر مشروعیت حقوق پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای ارائه نمود.

کلید واژه ها:

پدید آورنده نرم افزار، مالکیت معنوی، حق مولف، حق اختراع، فقه، شرع، حقوق مقدمه:

دنیای امروز را می توان عصر ارتباطات نامید. پدیده های الکترونیکی و از همه مهم تر صنعت رایانه، بخش عظیمی از فعالیت های بشری را تحت سیطره ی خود قرار داده و پدیده ی ماشینیزم به سرعت در حال پیشروی است. به کار انداختن قسمت سخت افزار رایانه به منظور انجام فعالیتی خاص یا دستیابی به نتیجه ای معین، مستلزم استفاده از برنامه ها و دستورالعمل هایی است که از لحاظ فنی با عنوان نرم افزارهای رایانه ای یا برنامه های رایانه ای شناخته می شوند. با توجه به تنوع و کثرت کاربردهای فراوان نرم افزارهای رایانه ای در عرصه های مختلف زندگی بشر، امروزه فناوری تولید نرم افزار به یک صنعت مفید و تجارت سودمند تبدیل شده است.

سهولت تکثیر نرم افزارهای رایانه ای و امکان سوءاستفاده ی برخی اشخاص در این زمینه، سرمایه گذاری برای تدوین و تولید نرم افزارهای رایانه ای را در معرض مخاطره قرار می دهد. حمایت از حقوق و منافع پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای و نیز ضرورت حفظ مصالح اجتماعی ایجاب می کند که گونه های حقوق انحصاری برای پدید آورندگان نرم افزارها در زمینه بهره برداری مادی و معنوی از اثر خویش فراهم گردد. از سویی دیگر نظام حقوقی ایران مبتنی بر احکام و مقررات شرعی است و با توجه به اصول دوازدهم و چهارم قانون اساسی تمامی قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی و ... باید بر اساس موازین اسلامی و فقهی باشد؛ در غیر این صورت قابلیت اجرا نخواهد داشت. بر اساس مبانی مذکور، بررسی فقهی و حقوقی برای پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای به منظور شناسایی یک مبنای فقهی مناسب و راه های حمایتی حقوق انحصاری پدید آورنده و رفع موانع و ابهامات موجود در قانون حمایت از حقوق پدید آورندگان نرم افزارهای رایانه ای ضروری و مفید به نظر می رسد.

بررسی حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای از منظر شرعی و فقهی:

بحث از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای و مسائل شرعی و فقهی پیرامون آن در واقع تابعی از بحث مالکیت معنوی از منظر شرعی و فقهی است. حقوق مالکیت‌های معنوی (فکری) از جمله مسائل جدید فقهی و حقوقی به شمار می‌رود که به لحاظ عدم طرح آن‌ها در گذشته، در آثار فقهای متقدم اظهاری پیرامون آن‌ها ملاحظه نمی‌شود. در بین معاصر آن‌ها نیز برخی از فقهای به نام متأخر حقوق مالکیت معنوی را حقی شرعی تلقی نکرده و بالطبع رعایت حرمت آن را نیز لازم نشمرده‌اند؛ چرا که معتقدند ملازمه‌ای بین مالکیت حقوق معنوی نزد عرف و مشروعیتشان نزد شارع وجود ندارد. لذا برای این‌گونه حقوق ثبوت شرعی قائل نبوده و آن را فاقد مشروعیت می‌دانند.

امام خمینی (ره) با عباراتی واضح و روشن تألیف و حقوق متعلقه به آن را از نظر شرعی رد کرده‌اند: «آن چه که معروف به حق طبع شده است؛ حقی شرعی به حساب نمی‌آید و نفی سلطه مردم بر اموالشان بدون این که هیچ‌گونه شرط و عقدی در میان باشد، جایز نیست. بنابراین چاپ کتاب و نوشتن جمله‌ی «حق چاپ و تقلید محفوظ است» فی نفسه حقی ایجاد نمی‌کند و دلالت بر التزام دیگران نمی‌نماید. بنابراین دیگران می‌توانند آن را چاپ نموده و از آن تقلید کنند و هیچ‌کس نمی‌تواند مانع از این کار شود.»

آیت‌... صافی در این خصوص می‌فرماید: «حق طبع، حق تألیف و حق اختراع را به مفهومی که در قوانین موضوعه جدید از آن تعریف شده و آثاری که بر آن مترتب می‌نمایند، حقیر نتوانسته‌ام با احکام و نظامات اسلامی تطبیق نمایم و از عقود و معاملات هم نیست که بتوانیم بگوییم مشمول اطلاقات یا عموم بعض ادله مثل

اوفوا بالعقود است... در زمان شارع مقدس علیه‌السلام هم تألیف و اختراع و ابتکار بوده اما برای مؤلف و مبتکر و مخترع و محقق، حقی اعتبار نمی‌شده و شارع هم اعتبار نفرموده است و به عبارت آخری، بنابر عدم اعتبار بوده... بنا علی شی، ما ذکر مشروعیت حقوق مذکوره را ثابت نمی‌دانیم...»

با وجود این نظرات و نظریاتی این چنین، در نسل گذشته از فقهای معاصر کم تر کسی قائل به حقوق مالکیت معنوی (فکری) نسبت به موضوعاتی هم چون کتاب و نرم افزار می‌باشد. به نظر می‌رسد بتوان یکی از علل اصلی عدم پذیرش این مسئله از سوی فقها را وجود ابهامات فراوان در ابعاد مختلف فقهی - حقوقی آن به ویژه عدم تنقیح مبانی فقهی آن دانست و به عبارت دیگر، شفاف نبودن و عدم وضوح مفهوم و مصادیق حقوق رایانه و نیز فلسفه وجودی مالکیت‌های معنوی در حوزه نرم افزار در نزد آنان، سبب شده حقوق مزبور را فاقد مشروعیت بدانند.

در حالی که اصول کلی و قواعد خاصی در شرع وجود دارد که با استناد به آن‌ها می‌توان به نحوی از آن‌ها برای اثبات حقوق مالکیت‌های معنوی و از جمله حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای بهره برد و با ارائه‌ی دلیل قاطع بر اثبات مشروعیت حقوق مزبور - که بر خاسته از اصول مسلم عقلی است - به نظر می‌رسد بتوان مبنای فقهی مناسبی را بر مشروعیت حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مشخص نمود.

در حال حاضر حقوق مذکور مورد تأیید و پذیرش بسیاری از فقهای قرار گرفته و قوانین تأیید شده از طرف شورای نگهبان مؤید آن است. با توجه به تتبعات و بررسی‌های انجام شده، در فقه اسلامی برای اثبات حقوق مالکیت معنوی و از جمله حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای حداقل هشت راه حل قابل تصور است. در توضیح

اجمالی این راه حل‌ها بایستی گفت که یک راه حل با استفاده از مبانی اهل سنت و یکی دیگر با استفاده از مبانی حکومتی ولایت فقیه و سایر راه‌ها بر اساس قواعد و اصول موجود در فقه شیعه می‌باشد. این راه حل‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

- ۱- تمسک به قاعده مصلح مرسله؛
- ۲- مبنای ولایت فقیه؛
- ۳- مالکیت تکوینی و مالکیت فکری؛
- ۴- قاعده حفظ نظام و دلیل عقل مستقل؛
- ۵- قاعده لاضرر؛
- ۶- آیه اوفوا بالعقود؛
- ۷- تمسک به ادله حرمت سرقت و غضب و یا ورود عدوانی؛
- ۸- تمسک به بنای عقلا.

برخی از علما با تعیین و بررسی هفت راه حل اول، هر کدام را به دلیلی قابل استناد و جامع و مانع ندانسته‌اند؛ نهایتاً دلیلی که می‌تواند جهات اصلی و مهم مالکیت‌های معنوی و از جمله حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای را از نظر شرعی اعتبار بخشد، استناد به راه حل هشتم «تمسک به بنای عقلا» خواهد بود. با این بیان که یکی از موضوعاتی که در مباحث اصول فقه، مورد توجه خاص فقها قرار گرفته است و در بسیاری از ابواب فقهی به آن استناد می‌شود، بحث تلازم حکم عقل و شرع است. توضیح اجمالی آن که عقل مستقل اگر چنان چه در موضوعی خاص حکمی صادر نماید، شارع مقدس به دلیل این که نه تنها خود از عقلاست بلکه رئیس عقلاست، قطعاً این حکم را مورد تأیید و پذیرش قرار می‌دهد. بنابراین اگر بتوان مصداقی را پیدا نمود که عقل مستقل حکمی در آن خصوص داده باشد، کشف می‌کنیم که نظر شرع هم مطابق همین حکم عقلی است. البته آن گونه که اصولیین مطرح نموده‌اند، اعتبار حکم عقل منوط به تحقق شرایطی است؛ از جمله شرایط اعتبار حکم عقل این است که تمامی عقلا در شرایط مختلف بدون عنایت به

خصوصیت مکان یا زمان خاص، مشترکاً به این حکم عقلی پایبند باشند تا این که بتوان حکم شرع را کشف نمود و الا اگر تنها عقلای یک ملت و یا گروه خاص، حکمی را تصویب نمایند نمی توان آن را کاشف از نظر شارع دانست؛ زیرا چه بسا ممکن است شارع که عقل کل است در خصوص مورد مزبور، در جهت مخالف این گروه از عقلای مشی نموده باشد. مثال مشهور اصولیین برای این موضوع حکم عقل به حسن عدل یا قبح ظلم است.

امروزه در تمام جوامع عقلایی و نظام‌های حقوقی دنیا، حقوق مالکیت‌های فکری و از جمله حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای جزء حقوقی است که دارای ارزش بوده و مختص به ذی حق است؛ به طوری که دیگری حق بهره‌برداری و استفاده از آن را ندارد مگر با اجازه‌ی او. مشروعیت حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای از آن جهت که یک امر حقوقی است و موضوع آن جدید می‌باشد، هیچ منع و ردعی از جانب شارع نسبت به آن نمی‌توان تصور نمود. تنها چیزی که می‌دانیم آن است که طبق یک اصل مسلم عقلی اگر عقلای تمام ملل و نحل در تمامی اعصار و امصار در مسأله‌های اتفاق نظر داشته باشند و بدان عمل نموده و مخالفتی در آن نباشد عقلای ما هم عقلاً آن مسئله را جزء قضایای مشهورات و آرای محموده به شمار می‌آورند که مؤدای عقل عملی هستند. شارع مقدس نیز که خود خالق عقلاست و فطرت آن‌ها را حاکم بر درک عقلانی آن‌ها قرار داده است و به اراده‌ی تکوینی «فالم و جهک للذین حنیفاً فطره الله التی فطر الناس علیها». از یک حکم عقلایی مسلم تخطی نکرده بلکه در مسیر فطرت آن‌ها گام می‌نهد. روایات نیز نشان می‌دهد که شارع مقدس با این عقلا متحد‌المسلک است. قاعده ملازمه «کلما حکم به العقل حکم به الشرع» بدین معنا که هر آن چه عقل نیکو پندارد شریعت نیز آن را

امروزه در تمام جوامع عقلایی و نظام‌های حقوقی دنیا
حقوق مالکیت‌های فکری و از جمله
حقوق پدیدآورندگان
نرم‌افزارهای رایانه‌ای جزء حقوقی است که دارای ارزش بوده و
مختص به ذی حق است
به طوری که دیگری
حق بهره‌برداری و استفاده از آن را
ندارد مگر با اجازه‌ی او

فکری چنین می‌گویند: «ما معتقدیم که حق طبع و تألیف و اختراع و مانند آن یک حق شرعی و قانونی است و از نظر اسلام باید به آن احترام گذاشت. به تعبیر دیگر اهمیت مالکیت‌های فکری کم‌تر از مالکیت‌های عینی نیست و حکومت اسلامی باید عهده‌دار حفظ آن‌ها باشد. دلیل مادر این قسمت این است که ما همواره موضوعات را از عرف می‌گیریم و احکام را از شرع؛ مثلاً وقتی می‌گوییم قمار حرام است؛ حکم تحریم از قرآن و احادیث اسلامی گرفته شده است اما موضوع قمار چیست؟ بسته به تشخیص عرف است. در مورد مالکیت‌های فکری نیز مسئله همین گونه است.

اسلام می‌گوید ظلم و ستم و تجاوز به حق دیگران حرام است. این حکم از اسلام گرفته شده است. اما موضوعش یعنی ظلم و ستم و تجاوز به حق، موضوعی است که از عرف گرفته می‌شود و امروزه تقریباً همه‌ی عقلای دنیا، این مسئله را به عنوان یک حق، شناخته و سلب آن را ظلم می‌دانند. هم چنین اسلام می‌گوید کسی حق ندارد در ملک دیگری بدون رضای او تصرف کند. این حکم نیز از اسلام گرفته شده اما موضوعش که انواع مالکیت است - از عرف گرفته می‌شود.

ایشان در رابطه با استفاده و تکثیر غیر مجاز نرم‌افزار این چنین می‌فرمایند: «استفاده و کپی‌رایت و تکثیر نرم‌افزارها بدون اجازه و رضایت تولیدکنندگان اصلی آن جایز نیست و در صورتی که این کارها موجب خساراتی از جهت سرمایه‌گذاری تولیدکنندگان اصلی شود، متخلف ضامن است ولی سزاوار است تولیدکنندگان با حداقل سود چنین نرم‌افزارهایی را با قیمت مناسب‌تری عرضه کنند تا زمینه این گونه کارهای خلاف به وجود نیاید.»

حضرت آیت الله فاضل لنکرانی در خصوص حق طبع، حق تألیف و حق اختراع می‌فرمایند: «گرچه حضرت امام اعتبار شرعی این حقوق را نفی کرده‌اند لیکن به

نیکو می‌پندارد و هر آن چه عقل ناپسند پندارد شریعت نیز آن را ناپسند می‌دارد، بیان‌کننده آن است که هرگاه حکم عقل وارد شد شارع مقدس نیز همان را می‌گوید و تخطی نمی‌کند. بنابراین به طور کلی حق طبع، حق انتشار، حق اختراع و حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای جزء حقوق عقلاییه‌ی شرعی است که اسلام همه‌ی آن‌ها را پذیرفته است.

از طرف دیگر برخی از فقهای معاصر با روشن‌بینی و باریک‌اندیشی خاصی موضوع را از زاویه و منظر دیگری مورد بررسی قرار داده‌اند. ذکر نظرات فقها در این خصوص قابل توجه می‌باشد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در پاسخ به نامه‌ی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی در خصوص حق تألیف و حق تکثیر (کپی‌رایت) در تاریخ ۲۱ آذرماه ۱۳۷۳ این چنین بیان می‌دارند: «حق تألیف درباره مؤلفین و مصنفین داخل کشور امری منطقی و شرعی است، لکن انعقاد قرارداد متقابل این حق با کشورهای دیگر را در حال حاضر مفید و به مصلحت نمی‌دانم بلکه ضرر و برخلاف مصلحت می‌دانم.»

آیت‌الله مکارم شیرازی در رابطه با حق طبع و تألیف و اختراع و حقوق مالکیت‌های

امور نیز جاری می‌شود.

آیت‌الله صانعی در خصوص جواز تصرف در مال دیگران چنین می‌گوید: «تصرف و دخالت در همه ی اموری که با افراد ارتباط دارد؛ چه ارتباط تولیدی و فکری و نظری و چه اختراع خارجی و مادی و پانشر و طبع کتاب و امثال آن، همه و همه جزء حقوقی است که به حکم عدم جواز تصرف در مال دیگران مگر با رضایت آن‌ها که حدیث معروف به حدیث سماعه «لا یحل مال امرء الا بطیب نفسه»: به معنی «حلال نمی‌شود مال دیگری مگر با رضایت خودش» بر آن دلالت دارد، محکوم به عدم جواز دخالت و تصرف است و فرقی بین عین و ملک و غیر آن‌ها نمی‌باشد و کلمه «مال» که در حدیث آمده، خصوصیتی ندارد و از باب غلبه آمده، به علاوه که همه امور ذکر شده دارای ارزش می‌باشد و مال است کما این که معیار در حرمت همه نسبت و اضافه به شخص و امر است و در حقوق معنوی همان‌طور که ارزش و مالیت وجود دارد، اضافه هم به وسیله اعتبار حق بودن در نظر عقلا محقق است و اگر اضافه نبود، بحث حق معنوی در آن‌ها مطرح نمی‌شود.

به علاوه از حدیث، خود حکم عقلا و ظلم بودن دخالت و تصرف بی‌اجازه در موارد حقوق معنوی برای کشف حرمت شرعی کفایت می‌کند؛ چون شارع تعالی نه ظالم است و نه حکم به جواز ظلم می‌نماید. و راه سوم برای اثبات حق در حقوق معنوی رایج امروز، منکر بودن دخالت و تصرف بی‌اذن در آن‌ها، از نظر عرف و عقلا است و هر منکری به حکم آیه شریفه «و عن المنکر» محکوم به حرمت است و مسئله ی تعریف حقوق معنوی، قطع نظر از آن که یک اصطلاح است و باید از صاحبان اصطلاح سؤال شود، بیش از یک موضوع نمی‌باشد که فقه متضمن بیان آن نیست بلکه فقه، حکم موضوع و امور مربوط به افعال و اعمال را بیان می‌نماید و در جواب ذکر شده حکم همه ی موارد حقوق

نظر قاصر می‌رسد حقوقی را که از نظر عقلا حق شناخته می‌شود، آثاری بر آن مترتب می‌کنند و تا دلیل شرعی بر نفی حق بودن آن‌ها قائل ارائه نشود، نمی‌توان آن‌ها را نفی کرد و از ترتیب آثار آن‌ها جلوگیری نمود و ادله‌ای مانند «لناس مسلطون علی اموالهم» نمی‌تواند نافی حق بودن آن‌ها باشد. همان‌طور که در باب ملکیت لازم نیست دلیل بر ثبوت آن قائم شود بلکه مجرد عدم قیام دلیل بر عدم ملکیت کافی است برای ثبوت شرعی همانند بنای عقلا.

پاسخ ایشان در خصوص مشروعیت حقوق نرم‌افزار و استفاده و تکثیر غیر مجاز آن، این چنین است: «حقوق نرم‌افزار از حقوق عقلایی است و باید رعایت شود. این حقوق مشروعیت دارند و خلاف آن جایز نیست. هم چنین تصرف در آن برخلاف نظر تولیدکننده جایز نیست و استفاده از آن برای دیگران حرام نیست ولی کپی کردن آن جایز نیست. اگر از ناحیه چنین تکثیر و استفاده‌ای، خساراتی به تولیدکننده وارد شود، موجب ضمان خواهد بود.

در استعلام دیگری از ایشان در خصوص احکام سرقت بر سرقت‌های علمی این چنین آمده: «آیا احکام سرقت بر سرقت‌های علمی، حقوقی، فکری، هنری، بار می‌شود یا احکام دیگری دارد؟ بلی احکام سرقت مال بر این

معنوی بیان شد و عمده در فقه، دانستن حکم است والا موضوع اصطلاحی را خود پیدا کنید و تطبیق دهید.»

بررسی جایگاه حقوقی حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای:

شیوه‌های ممکن برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای را می‌توان تحت عناوین عملی، قراردادی و حقوقی دسته‌بندی نمود. حمایت عملی در قالب مجموعه اقدامات و عملیاتی است که توسط تولیدکنندگان نرم‌افزارها به منظور جلوگیری از تکثیر غیر مجاز نرم‌افزار صورت می‌گیرد؛ مانند استفاده از قفل‌های سخت‌افزاری یا نرم‌افزاری که امکان تکثیر غیر مجاز نرم‌افزار را محدود یا منتهی می‌کند. از سوی دیگر، پدیدآورندگان و تولیدکنندگان نرم‌افزارها می‌توانند در ضمن قراردادهای انتقال نرم‌افزار، شرایط و مقرراتی را درج نمایند که حقوق آن‌ها را در زمینه ی بهره‌برداری از محصولات خویش به نحو مطلوب تأمین نمایند. از چنین امکانی می‌توان به حمایت قراردادی از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای تعبیر نمود. علاوه بر شیوه‌های عملی و قراردادی که توسل به آن‌ها برای حفظ حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار امکان‌پذیر می‌باشد، ضرورت حمایت از حقوق و منافع فردی پدیدآورندگان و فراهم نمودن زمینه‌های رشد و تعالی جامعه، قانون‌گذار را به اندیشه در خصوص حمایت حقوقی و قانونی از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای وادار نموده است.

به طور کلی در قوانین کشورهای مختلف راجع به حمایت از مالکیت‌های فکری دو نظام حمایتی پیش‌بینی شده‌اند؛ نظام حق مؤلف یا حق تکثیر و نظام حق مخترع.

نرم‌افزارهای رایانه‌ای در بسیاری از کشورهای جهان از جمله آمریکا، فرانسه و انگلستان به عنوان یکی از موضوعات مشمول حق مؤلف، تحت حمایت حق مؤلف

یا حق تکثیر قرار گرفته‌اند. از سوی دیگر با توجه به تعریف اختراع و ویژگی‌های کاربردی نرم افزارهای رایانه ای منطقاً می توان گفت هرگاه نرم افزاری دارای شرایط کلی اختراع باشد این قابلیت را خواهد داشت که تحت عنوان اختراع مورد حمایت قرار گیرد. هم چنین به موجب یک تمایل بین المللی، اختراع پذیری نرم افزارهای رایانه ای مورد تأیید قرار گرفته است. حمایت حق مؤلف یا حق تکثیر (copy write) در اصل برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری مقرر گردیده است. لیکن به لحاظ شباهت نرم افزارهای رایانه ای با موضوعات حق مؤلف، به تدریج قوانین کشورهای مختلف به منظور درج نرم افزارهای رایانه ای در زمره ی موضوعات تحت شمول حمایت حق مؤلف، اصلاح شده‌اند و امکان اعمال آن نسبت به نرم افزارهای رایانه ای در قوانین حق مؤلف بسیاری از کشورها پذیرفته شده است.

در خصوص شمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان به برنامه های رایانه ای، اگرچه نرم افزار شباهت‌های زیادی با آثار ادبی و هنری دارد، لیکن در این خصوص تمایز و اختلافاتی وجود دارد؛ آثار ادبی و هنری بیشتر از ذوق و سلیقه و نوع نگرش افراد سرچشمه می‌گیرد در صورتی که در تولید نرم افزار، دانش و آموخته‌های اکتسابی شخص، حرف اول را می‌زند؛ به عبارت دیگر آثار شمول حق مؤلف بیشتر جنبه ی زیبایی‌شناسی و ادبی و هنری دارد و از این لحاظ است که مورد حمایت قرار می‌گیرد؛ در حالی که نرم افزارها شدیداً دارای جنبه ی کاربردی هستند از آن گذشته، به این دلیل که در زمان تصویب قانون مزبور، نرم افزار وجود خارجی نداشته تا مورد نظر قانون گذار باشد لذا تعیین مجازات، متناسب با موضوعات انفورماتیکی نیست. در خصوص قابلیت اختراع پذیری، نرم افزارهای رایانه ای نیز مضرات و زیان‌های فردی و اجتماعی در

ماده (۱) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای در این زمینه مقرر می‌دارد: «حق نشر، عرضه، اجرا و حق بهره‌برداری مادی و معنوی نرم افزارهای رایانه ای متعلق به پدیدآورنده ی آن است.»

پیش بینی حمایت حق مؤلف از نرم افزارهای رایانه ای، قابلیت اختراع پذیری نرم افزارها را نیز مورد تأیید قرار داده است. در این راستا، قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای که در سال ۱۳۷۹ و قانون تجارت الکترونیک که در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسیدند نقطه عطفی در تاریخ قانون گذاری ایران به شمار می‌رود.

اقسام حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای:

ماده (۱) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای در این زمینه مقرر می‌دارد: «حق نشر، عرضه، اجرا و حق بهره‌برداری مادی و معنوی نرم افزارهای رایانه ای متعلق به پدیدآورنده ی آن است.» قانون مزبور، دو حق را منحصرأ متعلق به پدیدآورنده دانسته و از آن حمایت می‌کند:

۱- حقوق مادی؛ ۲- حقوق معنوی.

هرگونه بهره‌برداری اقتصادی و حق استفاده ی مالی از نرم افزار، متعلق به پدیدآورنده ی آن است. قانون گذار برخی از مصادیق حقوق مادی را در ابتدای ماده (۱) بیان نموده و در ادامه به طور کلی حق بهره‌برداری مادی را متعلق به پدیدآورنده دانسته است. حقوق مادی شامل حقوق تکثیر، ترجمه، اجرا، پخش، اقتباس و غیره است. پدیدآورنده دارای حق انحصاری هرگونه بهره‌برداری مالی یا مادی از اثر خود بوده و هرگونه تصرف در اثر که متضمن استفاده مالی باشد، متعلق به او می‌باشد.

حقوق مادی دارای دو ویژگی اصلی است؛ موقتی بودن و قابل انتقال بودن.

پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای علاوه بر حقوق مالی یا مادی دارای برخی حقوق و امتیازهای غیرمالی نیز می‌باشند که مربوط به شخصیت پدیدآورنده و برای حمایت از آن است. حقوق معنوی مزایایی قانونی و غیرمادی است که به لحاظ ارتباط بین شخصیت مؤلف و اثر وی، به موجب عرف یا

بر خواهد داشت؛ چرا که از طرفی بیم آن می‌رود این گونه حقوق دست و پا گیر شوند و هر حرکت کوچک و بزرگی در زمینه ی نوآوری و ابتکار خود به خود در بخش‌هایی از نرم افزار ثبت شده و یا حتی در شباهت به تمام آن با نقض حقوق یک یا چند مخترع دیگر ملازمه پیدا کند. از سوی دیگر، اثبات شرایط کلی اختراع برای یک نرم افزار رایانه ای مستلزم صرف وقت و هزینه ی فراوان می‌باشد که ممکن است به لحاظ رشد و تحول سریع تولید نرم افزار، ورقه ی اختراع هنگامی صادر شود که احتمالاً برنامه رایانه ای ارزش و جاذبه ی خود را از دست داده و بنابراین منافع مادی پدیدآورنده را تأمین نخواهد کرد.

وجود چنین مشکلات و اختلافاتی در مورد روش برخورد و یا روش حمایت از نرم افزارهای رایانه ای، قانون گذار را بر آن داشت که نظام حمایتی خاصی را برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای مدنظر قرار دهد. این نظام حمایتی تلفیق و ترکیبی از هر دو نظام یاد شده است. بدین معنا که نرم افزار را هم مشمول نظام حمایتی مالکیت ادبی و هنری و هم نظام حمایتی مالکیت صنعتی قرار داده و ضمن

قانون برای پدیدآورنده‌ی اثر، اعتبار می‌شوند. از حقوق معنوی پدیدآورنده به حقوق اخلاقی نیز تعبیر شده است. حقوق معنوی (اخلاقی) پدیدآورنده این امکان را برای وی فراهم می‌سازد تا همیشه به عنوان مؤلف اثر شناخته شده و دیگران را از تحریف آن منع نماید. دکتر امامی در این زمینه چنین آورده‌اند که: «مؤلف یا نوآور، اثری را که به وجود می‌آورد همیشه با نام او همراه است و به نام وی باقی می‌ماند و جامعه او را پدیدآورنده اثر می‌شناسند؛ به عنوان مثال هر جا سخن از الکل به میان می‌آید نام محمدبن زکریای رازی در میان است و یا هر جا شعری از شاهنامه خوانده می‌شود نام فردوسی به ذهن متبادر می‌گردد.»

حقوق معنوی شامل حق انتساب اثر پدیدآورنده، حق انتشار اثر و حق حرمت اثر (حق حفظ تمامیت اثر) می‌باشد. ماده (۴) آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای اظهار می‌دارد: «حقوق معنوی نرم‌افزار عبارت است از حق انتساب نرم‌افزار به پدیدآورنده‌ی آن و محدود به زمان و مکان نیست و غیر قابل انتقال است.»

به لحاظ ارتباط و پیوند ناگسستنی بین شخصیت پدیدآورنده و اثر، یکی از احکام حقوق معنوی آن است که انتقال این قبیل حقوق امکان‌پذیر نیست و از سوی دیگر، حقوق معنوی پدیدآورنده، جنبه دائمی داشته و محدود به زمان و مکان نیست.

ماده (۴) آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای اظهار می‌دارد: «حقوق معنوی نرم‌افزار عبارت است از حق انتساب نرم‌افزار به پدیدآورنده‌ی آن و محدود به زمان و مکان نیست و غیر قابل انتقال است.»

مقصود قانون‌گذار از اعلام عدم قابلیت انتقال حقوق معنوی این است که صاحب اثر نمی‌تواند حقوق معنوی خویش را به دیگری واگذار نماید؛ به گونه‌ای که شخص

اخیر بتواند نام خود را به عنوان پدیدآورنده‌ی اثر اعلام کند. طبیعت این حقوق اقتضا می‌کند که غیر قابل انتقال و خارج از قلمروی داد و ستد باشد. هر گونه توافقی در این زمینه محکوم به بطلان است و انتقال این حق به موجب قرارداد و جاهد قانونی ندارد. حقوق معنوی پدیدآورنده‌ی نرم‌افزار برخلاف حقوق مادی به مدت زمان معینی محدود نمی‌شود و حتی پس از مرگ صاحب اثر به نام او باقی می‌ماند. بنا به تعبیر برخی از نویسندگان، دلیل وجود حق معنوی، دفاع از شخصیت پدیدآورنده است که با اثر بیان می‌شود. این دفاع با مرگ پدیدآورنده خاتمه نمی‌پذیرد و بعد از فوت او نیز ادامه دارد. ماده (۱) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مدت حقوق معنوی پدیدآورندگان نرم‌افزار را نامحدود اعلام کرده است.

ضمانت اجرای حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای:

تعرض به حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده‌ی نرم‌افزار و نقض آن، عملی نامشروع و غیرقانونی است که مستوجب ضمانت اجراهای مدنی و کیفری می‌باشد. هر گونه لطمه‌ای به حقوق قانونی اشخاص از قبیل حقوق انحصاری پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای که موجب ضرر مادی یا معنوی دارنده‌ی حق شود، مستلزم جبران خسارت وارده و احیاناً مستحق کیفر توسط عامل ورود زیان می‌باشد. تعیین میزان خسارت، توسط دادگاه با توجه به اوضاع و احوال و شرایط خاص آن صورت می‌گیرد و در صورت لزوم از نظر یک کارشناس نیز بهره می‌گیرد.

ضمانت اجرای مدنی:

هر اقدامی که حقی از حقوق مادی یا معنوی پدیدآورنده را نقض نماید موجب مسئولیت مدنی شخص مبنی بر جبران زیان‌های وارده خواهد شد. ماده یک قانون

مسئولیت مدنی در این باره چنین مقرر نموده است: «هر کس بدون مجوز قانونی، عمداً یا در نتیجه‌ی بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجاری یا هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده، لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد.» مطابق مقررات مذکور هر گونه اقدامی که حقی از حقوق مادی یا معنوی پدیدآورنده‌ی نرم‌افزار را مورد تجاوز قرار دهد، منتهی به مسئولیت مدنی مرتکب مبنی بر جبران خسارت وارده بر زیان دیده می‌شود که در مرتبه نخست ملازم با توقیف عملیاتی است که منتهی به نقض حقوق پدیدآورنده گردیده و از سوی دیگر باید تکلیف نسخه‌های تکتیر شده‌ی غیرمجاز معلوم شود تا جبران حقوق انحصاری پدیدآورنده از لحاظ قواعد مسئولیت مدنی تضمین گردد.

ضمانت اجرای کیفری:

یک نظام بین‌المللی هماهنگ برای تعیین ضمانت‌اجراهای کیفری و اعمال آن‌ها برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان وجود ندارد و بیشتر قراردادهای بین‌المللی - که در مورد حقوق پدیدآورندگان است - تعیین مجازات و اعمال آن را به حقوق داخلی کشورها واگذار نموده است. قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای دارای جنبه کیفری نیز بوده و در مواردی برای شخص متخلف از حقوق پدیدآورنده مجازاتی پیش‌بینی نموده و مقررات خاصی به عنوان ضمانت اجرای کیفری حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار وضع کرده است. ماده (۱۳) قانون اخیرالذکر چنین مقرر می‌نماید: «هر کس حقوق مورد حمایت این قانون را نقض نماید علاوه بر جبران خسارت به حبس از نود و یک روز تا شش ماه و جزای نقدی از ده میلیون تا

پنجاه میلیون ریال محکوم می‌گردد.»
ذکر این نکته قابل توجه است که عمل شخص متعرض به حقوق پدیدآورنده ی نرم‌افزار، در صورتی جرم و خودش مستحق مجازات شناخته می‌شود که ارکان سه‌گانه جرم (مادی، معنوی و قانونی) به وسیله دادگاه احراز شوند.

نتیجه‌گیری:

موانع موجود در نظام حقوقی

پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای:

جمهوری اسلامی ایران در وضع فعلی، در ارتباط با ورود و تثبیت شاخه‌های مختلف حقوق رایانه در درون نظام حقوقی خود با مشکلات عدیده‌ای مواجه است. از بین مشکلات مزبور، می‌توان به چندین مورد اشاره کرد که به عنوان مهمترین مانع در روند گسترش حقوق رایانه می‌توانند مطرح شود. هم‌چنین به نظر می‌رسد تا زمانی که این موانع بر سر راه توسعه حقوق رایانه به ویژه در شاخه حقوق نرم‌افزار وجود داشته باشد، صنعت نرم‌افزار در ایران با فراز و نشیب‌های فراوانی روبرو خواهد گشت و نمی‌تواند از رشد مناسبی برخوردار گردد. این مشکلات عبارتند از:

۱- ناآشنایی قضات و وکلای و به طور کلی حقوق دانان با موضوعات و مباحث مربوط به حقوق رایانه.

یکی از مسائلی که گریبان‌گیر اکثر حقوق دانان از جمله قضات و وکلای و می‌باشد، عدم آشنایی آنان با مفاهیم و موضوعات مربوطه در دایره حقوق رایانه است. به علاوه حقوق دانان آشنا به مسائل مالکیت فکری و معنوی و درگیر با دعاوی مالکیت معنوی تاکنون بر این باور نبوده‌اند که نرم‌افزار یکی از مصادیق اصلی این نوع مالکیت است.

بدیهی است کارشناسان فنی هم‌قادر به تشریح موضوعات رایانه‌ای از ابعاد حقوقی نمی‌باشند. بنابراین، به هنگام طرح یک دعوا در دادگاه‌ها عموماً قضات و وکلای دچار مشکل

گشته و نمی‌توانند آن گونه که شایسته و بایسته است، دعوا را به صورتی روان و روشن حل و فصل نمایند. موضوع عدم آشنایی حقوق دانان با توجه به نبودن این شاخه‌ی حقوقی، اختصاصی به حقوق ایران نداشته؛ بلکه در بسیاری دیگر از کشورها حتی در کشورهای صنعتی این مشکل مشاهده می‌شود. البته ذکر این نکته ضروری است که در این زمینه باز هم کشورهای صنعتی بسیار جلوتر از کشورهای نظیر ایران هستند و این به دلیل اهتمام ویژه حقوق دانان این کشورها به مسائل مربوط به حقوق رایانه در چند سال اخیر بوده است.

۲- نقایص و کاستی‌های قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای:

با وجود این که تصویب قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در سال ۱۳۷۹ و قانون تجارت الکترونیک در سال ۱۳۸۲ گامی مهم در زمینه حمایت از صنعت نوپای تولید نرم‌افزار در کشورمان به شمار می‌رود و موجب همگامی و هماهنگی با تحولات بین‌المللی در این زمینه شده است لیکن کاستی‌ها و نقایصی نیز در این قانون ملاحظه می‌شود که رفع آن‌ها در اصلاحات بعدی قانون، اقدامی شایسته و به جا به نظر می‌رسد. این نقایص به صورت اجمالی عبارتند از:

۱- شرایط حمایت از اثر، در قانون جدید راجع به حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای به صراحت پیش‌بینی نشده است و مصادیق حقوق معنوی پدیدآورندگان نرم‌افزار نیز در قانون جدید تصریح نشده است.

۲- وضعیت مالکیت حقوق معنوی در خصوص موردی که نرم‌افزار رایانه‌ای در جریان انجام تکالیف استخدامی یا قراردادی پدید آمده باشد، به صراحت پیش‌بینی نشده است.

۳- در ماده (۵) قانون حمایت از حقوق

پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، تولید نرم‌افزارهای مکمل و سازگار با دیگر نرم‌افزارها با رعایت حقوق مادی نرم‌افزارهای اولیه مجاز شمرده شده است. از سوی دیگر گاهی تولید نرم‌افزار سازگار، مستلزم انجام عمل «مهندسی معکوس» نسبت به نرم‌افزار اولیه می‌باشد. قانون ایران نسبت به جواز مهندسی معکوس نرم‌افزارهای رایانه‌ای حکم خاصی مقرر ننموده است.

۴- قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، فرض تخلف شخص حقوقی از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار را پیش‌بینی نکرده است. هم‌چنین این قانون نحوه‌ی اعمال مجازات را در فرض تخلف شخص حقوقی از قانون نرم‌افزار تصریح ننموده است.

۵- ماده (۱۳) قانون مزبور، به طور کلی نقض حقوق پدیدآورنده ی نرم‌افزار را مستلزم جبران خسارت، تحمل کیفر حبس و پرداخت جزای نقدی اعلام نموده است: «هر کس حقوق مورد حمایت این قانون را نقض نماید علاوه بر جبران خسارت به حبس از نود و یک روز تا شش ماه و جزای نقدی از ده میلیون ریال تا پنجاه میلیون ریال محکوم می‌گردد.» این شیوه‌ی بیان از لحاظ تناسب کیفر با عمل ارتكابی و نیز به دلیل ابهام در تعیین و احراز مصادیق نقض حقوق، قابل ایراد، به نظر می‌رسد.

۶- بر طبق ماده (۱۶) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، حمایت مقرر در این قانون صرفاً ناظر به آثاری است که برای نخستین بار در ایران تولید و توزیع شده باشند؛ بنابراین برای پدیدآورندگان نرم‌افزارهایی که نخستین بار در خارج از ایران تولید و توزیع شده باشند هیچ گونه حقی پیش‌بینی نشده است که از این حیث این قانون قابل ایراد به نظر می‌رسد.

۷- در قانون مصوب سال ۱۳۷۹، هیچ گونه مقررات خاصی در زمینه ی قراردادهای نشر یا عرضه محصولات نرم‌افزاری پیش‌بینی

نشده است و این قرارداد، تابع قواعد عمومی معاملات می‌باشد.

پیشنهادها:

پیشنهادی که در این خصوص می‌توان ارائه داد این است که باید قضاات، وکلا و دیگر حقوق دانان با مفاهیم و موضوعات مربوطه در دایره حقوق رایانه آشنا شوند و باور نمایند که یکی از مصادیق اصلی مالکیت معنوی، نرم‌افزار می‌باشد و از کارشناسانی که قادر به تشریح موضوعات رایانه‌ای در ابعاد حقوقی هستند، بهره گرفته شود تا به هنگام طرح دعوا در دادگاه‌ها، قضاات و وکلا دچار مشکل نشده و بتوانند آن گونه که شایسته است، دعوا را به صورتی روان و روشن حل و فصل نمایند. درباره‌ی کاستی‌ها و نقایصی که در قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مطرح شد. نیز پیشنهاد می‌گردد که:

۱- مواردی از قبیل اصالت اثر، مشروعیت اثر و تجسم آن در یک قالب عینی و ملموس، به عنوان شرط حمایت قانونی از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مورد تصریح قانون قرار گیرد.

۲- حق انتساب اثر به پدیدآورنده، حق افشای اثر، حق حفظ تمامیت اثر و حق انصراف از انتشار اثر صراحتاً در قانون، به عنوان حقوق معنوی پدیدآورندگان نرم‌افزار شناخته شوند. تصریح قانون در مورد حق معنوی «انصراف از انتشار اثر» اهمیتی ویژه دارد؛ ولی حق مؤلف نرم‌افزار در این خصوص به لحاظ مغایرت آن با اصل لزوم قراردادها، نمی‌تواند در حقوق ایران بدون نص صریح قانونی، مورد پذیرش و عمل قرار گیرد.

۳- تعلق حقوق معنوی به پدیدآورنده در خصوص موردی که نرم‌افزار رایانه‌ای در جریان استخدام یا قراردادی، مورد تصریح قانون گذار قرار گیرد و به عبارت دیگر لزوم تعیین دقیق محدوده‌ی حقوق معنوی و

احصاء موارد آن توسط مقنن، ضروری به نظر می‌رسد.

۴- جواز مهندسی معکوس به صورت محدود و تحت شرایطی مجاز شمرده شود.

۵- فرض تخلف شخص حقوقی از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار، در قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای پیش‌بینی شود و مقرر گردد که مسئولیت کیفری ناشی از عمل نقض حق پدیدآورنده‌ی نرم‌افزار به عهده شخص حقیقی مسئولی قرار گیرد که ارتکاب جرم ناشی از تصمیم وی بوده است؛ اما مسئولیت مدنی مبنی بر جبران خسارات وارده به حقوق پدیدآورنده، بر شخص حقوقی تحمیل گردد و هرگاه که بنا به هر دلیلی اموال شخص حقوقی کافی برای تأدیه دیون او نباشد، مابه‌التفاوت خسارات از اموال شخص حقیقی مسئول، استیفا گردد.

۶- با توجه به جنبه کیفری ناقض حقوق پدیدآورنده‌ی نرم‌افزار و به منظور رعایت اصول حقوق جزا، شایسته است مقنن همانند موارد نقض حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری (مندرج در قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان)، موارد نقض حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای را نیز مشخص نموده و برای هر مورد، کیفری متناسب مقرر نماید.

۷- شایسته است که حمایت از حقوق معنوی پدیدآورندگان نرم‌افزارهای خارجی در قانون مقرر گردد؛ هرچند که پذیرش حمایت مزبور نسبت به حقوق مادی پدیدآورندگان خارجی نرم‌افزارها نیز در آینده دور از انتظار نخواهد بود.

۸- نسبت به نرم‌افزارهایی که به ثبت می‌رسند، پیشنهاد می‌گردد ثبت قراردادهای راجع به انتقال حقوق مادی پدیدآورندگان الزامی گردد تا حقوق اشخاص ذینفع به نحو مطلوب و شایسته‌ای تأمین و حمایت گردد.

منابع:

- ۱- آیتی، حمید، حقوق آفرینش‌های فکری با تأکید بر حقوق آفرینش‌های ادبی و هنری، ۱۳۷۵.
- نشر حقوق دان، ص ۱۲۲. ۲- امام خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، قم، دارالعلم، ج ۲، ص ۶۲۵.
- ۳- امامی، دکتر سیدحسین، حقوق مدنی، تهران، کتاب فروشی اسلامیة، چاپ هفدهم، ج ۱، ۱۳۷۵.
- ص ۵. ۴- امامی، نورالدین، حقوق مالکیت‌های فکری، ص ۱۹۵. ۵- بجنوردی، سیدمحمد، قواعد فقهیه، ص ۳۱. ۶- شبیری، سیدحسن، مسئولیت حقوقی ناشی از نرم‌افزارهای معیوب، ۱۳۸۰، ص ۶۸. ۷- پروین، فرهاد، خسارات معنوی در حقوق ایران، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ اول، ۱۳۸۰، ص ۱۲۵. ۸- جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر، حقوق اموال، تهران کتابخانه‌ی گنج دانش، ص ۶۵. ۹- حضرتی، صمد، جایگاه حقوقی مؤلف در حقوق ایران، اسلام و کنوانسیون‌های بین‌المللی (مجله حقوق و قضائی دادگستری)، تهران، وزارت دادگستری، ش ۳۱، ص ۱۶۹.
- ۱۰- حیدری، سیروس، بررسی حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز)، مقدمه، ۱۳۸۰. ۱۱- حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار، دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ص ۸۱. ۱۲- خامنه‌ای، سیدعلی، رساله اجوبه، استفتائات، ص ۲۹۷-۳۰۰. ۱۳- صادقی نشاط، امیر، حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای کامپیوتری، سازمان برنامه و بودجه، ص ۹۲.
- ۱۴- صفایی، دکتر سیدحسین، مالکیت ادبی و هنری و بررسی قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مقاله‌ای درباره حقوق مادی و حقوق تطبیقی)، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ص ۸۴. ۱۵- کاتوزیان، دکتر ناصر، تحولات حقوق خصوصی (مجموعه مقالات اهدایی استاد سید حسن امامی)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹، مقدمه کتاب، ص ۲. ۱۶- مجموعه آرای فقهی در امور کیفری، گنجینه‌ی آرای فقهی-قضایی، پاسخ سؤال ۵۲۸۶. ۱۷- مظفر، اصول الفقه، ج ۱، ص ۲۱۷.